

Scenariusz warsztatów dla młodzieży powstał w ramach projektu „Aktywne szkoły na rzecz globalnej odpowiedzialności”. Projekt współfinansowany przez Szwajcarię w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej.

Zawłaszczanie ziemi, a dostęp do żywności na świecie

Drodzy nauczyciele i nauczycielki, trenerzy i trenerki,

Oddajemy w Wasze ręce scenariusz warsztatów dla młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej, stworzony przez zespół trenerów i trenerek należących do Sieci trenerskiej Polskiej Akcji Humanitarnej we współpracy z trenerami i trenerkami organizacji arche noVa e.V. Zachęcamy do wykorzystywania go zarówno w pracy w szkole z młodzieżą, jak i w środowisku pozaszkolnym. Zależy nam, aby nasze materiały edukacyjne były dobrej jakości i jak najbardziej przydatne w pracy z młodzieżą. Dlatego będziemy wdzięczni za wszelkie komentarze do scenariusza i propozycje jego modyfikacji.

Służymy również pomocą oraz dodatkowymi informacjami i materiałami merytorycznymi. Wszelkie uwagi i pytania prosimy kierować na adres: olga.mielnikiewicz@pah.org.pl

Zachęcamy Was do odwiedzania naszych stron internetowych:

- www.pah.org.pl
- www.pajacyk.pl
- www.facebook.com/PolskaAkcjaHumanitarna

Scenariusz – Zawłaszczanie ziemi, a dostęp do żywności na świecie

Autorzy scenariusza:
Piotr Gawęł, Kamila Wisz

Grupa docelowa: uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych

Czas: 3 h - 3x 45 minut

Grupa: młodzież gimnazjalna 15-20 osób

Cele:

- Wprowadzenie tematu zawłaszczania ziemi na obszarze globalnego Południa i Północy
- Zwiększenie wiedzy na temat przyczyn i skutków zawłaszczania ziemi
- Pokazanie zależności pomiędzy zawłaszczaniem ziemi a dostępem do żywności
- Rolnictwo przemysłowe (zagrabianie ziemi przez duże koncerny) jako jedna z przyczyn braku dostępu do żywności i głodu.
- Rolnictwo lokalne, małoobszarowe jako alternatywna zwiększenia dostępu żywności.

Materiały:

taśma malarska lub koc, papier, markery, film, projektor, komputer, przedmioty związane z opisami przypadków

Czas	Moduł + cele	Przebieg	Materiały	Metody
15 min	Wprowadzenie Przedstawienie celów warsztatów	<p>Prezentacja się prowadzących, celów warsztatu. Integracja. Prowadząc rzuca piłkę do wybranej osoby i mówi swoje imię i imię osoby do której rzuca. Kolejna osoba mówi imię osoby, od której otrzymała piłkę i swoje imię i imię osoby, do której rzuca. „Mam na imię Piotrek, piłkę dostałem od Marty i rzuca ją do Stefana”. Kolejna osoba kontynuuje. Kończymy, gdy wszyscy już znają swoje imiona</p> <p>Uczestnicy i uczestniczki spacerują swobodnie po sali. Na kłaśnięcie prowadzącego dobierają się w pary i wykonują polecenia prowadzącego:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Witacie się jak dobrzy znajomi, opowiadacie co dobrego wam się ostatnio przydarzyło. 2. Jedno z was jest właścicielem psa, który osikał nowy mur sąsiada (sąsiad+ właściciel psa), 3. Jedno z was jest rodzicem, a druga osoba z pary dzieckiem które spóźnia się 3 h do domu i zamiast wrócić o 12 jest o 3. <p>Zadaniem uczestników jest odgrywanie ról w parach.</p> <p>Podpisanie kontraktu. W kontrakcie zapisujemy główne zasady (jedna osoba mówi, reszta słucha; wyciszamy telefony komórkowe; odnosimy się do wyrażanych opinii, a nie do osoby)</p>	Piłka/ kulka z papieru lub inny przedmiot do rzucania	
10 minut przygotowanie 10 minut symulacja	Wprowadzenie do tematu zawłaszczania ziemi	<p>Uczniowie proszeni są o zajęcie miejsc na podłodze, na kocu lub na przestrzeni wydzielonej za pomocą taśmy malarskiej. Ich zadaniem jest stworzenie własnej społeczności/wioski. Prowadzący czyta informacje (załącznik nr 1) dotyczące wioski, aby stworzyć atmosferę i pozwolić uczniom wczuć się w rolę. Uczniowie przed rozpoczęciem budowania wioski dostają karty ról.</p>	Taśma malarska. Papier, markery, pudełko kartonowe, 35 sztuk zielonych kartek, 30 sztuk czerwonych kartek A4 (mogą być mniejsze) Opis indonezyjskiej wioski, (zał.1) opis symulacji (zał. 2)	Symulacja
15 minut	Refleksja	<p>Dyskusja dotycząca emocji podczas realizacji zadania: Jak się czuli podczas tworzenia swojej społeczności? Czy byli zadowoleni z efektów swojej pracy? Jaka była ich pierwsza reakcja na próbę usunięcia ze swojego terenu? Jak się czuli, gdy zostali całkowicie wyrzuceni ze swojego terenu lub gdy odebrano im ich atrybuty, rzeczy, które do nich przynależały.</p> <p>Pytania pomocnicze:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Jak myślicie co się tutaj stało podczas symulacji? 2. Jak czuliście się, gdy ktoś odbierał Wam waszą ziemię? 3. Jakie działania podjęliście by obronić ziemię? Czy było trudno? 4. Jakie emocje pojawiły się, gdy pokazano Wam dokument? 5. Jak myślicie czy takie sytuacje występują na co dzień? Jeśli tak to gdzie i kogo dotyczą? <p>Wspólnie definiujemy czym jest zawłaszczanie ziemi i jak do niego dochodzi. Wyjaśniamy, że często używana jest przemoc, a osoby których ziemia jest przejmowana są przesiedlane w inne, gorsze tereny.</p> <p>Na zakończenie wspólnie oglądamy animację dotyczącą Landgrabbingu, przygotowaną przez brytyjską organizację OXFAM.</p> <p>http://www.youtube.com/watch?v=5GL54O0QthE</p>		Dyskusja

Czas	Moduł + cele	Przebieg	Materiały	Metody
40 minut	<p>Zdobycie wiedzy nt. sytuacji żywnościowej w poszczególnych krajach globalnego Południa</p> <p>Sformułowanie konsekwencji zagrabiania ziemi</p> <p>Świadomość bezpośredniego związku między zagrabianiem ziemi a dostępem do żywności</p>	<p>Różne formy zawłaszczania ziemi, a dostęp do żywności w krajach globalnego Południa.</p> <p>Praca w grupach. Każda grupa otrzymuje opis przypadku zawłaszczania ziemi zarówno z globalnego Południa jak i Północy. Uczniowie zapoznają się z tekstem i za pomocą schematu analizują sytuację bohaterów:</p> <ul style="list-style-type: none"> Jak wyglądała ich sytuacja żywnościowa (informacje kulturowe związane z żywnością, co się je itd.) przed zajęciem terenu? Po zajęciu terenu ? Jakie mogą być rezultaty tych działań? <p>Niedożywienie → problemy zdrowotne → brak edukacji.</p> <ul style="list-style-type: none"> Uczniowie i uczennice odpowiadają na pytanie: Jak zawłaszczanie ziemi wpływa na sytuację żywnościową konkretnej społeczności/osoby? Co was zdziwiło w tych historiach czy coś was zaskoczyło. Czy moje wybory konsumenckie mają wpływ wpływają na dostęp do żywności w innych krajach ? Czy wspomniane w historiach firmy produkują towary lub usługi dostępne na europejskim rynku lub dostarczają surowce do jego wytworzenia? <p>Jeżeli uczniowie mają problem z identyfikacją produktów trener im pomaga. Kawa, papier do drukarek, olej palmowy obecny w produktach spożywczych i kosmetycznych, skrobia kukurydziana, cukier trzcinowy lub produkty go zawierające, bawełna i odzież z niej wytwarzana. Usługi – turystyka.</p> <ul style="list-style-type: none"> Co uczniowie i uczennice myślą na podstawie przeczytanego tekstu? <p>Wyniki pracy prezentują na forum.</p>	<p>Załącznik nr 3 – Opisy przypadków</p> <p>Załącznik nr 3 Opis sytuacji z Filipin, Polski, Sudanu Południowego, Etiopii i Indonezji.</p>	Praca z tekstem, prezentacja
35 minut	<p>Podsumowanie warsztatu. Dobre praktyki - rolnictwo małoobszarowe jako jeden ze sposobów na walkę z głodem i niedożywieniem.</p> <p>Wprowadzenie pojęć: rolnictwo przemysłowe, Cash crops</p> <p>Cel: uczniowie stają się świadomi powiązań między rolnictwem przemysłowym a problemem niedożywienia i głodu.</p>	<p>Dzielimy uczestników na dwie grupy. W jednej grupie dwójka uczestników otrzymuje wszystkie produkty przeznaczone dla jej grupy. W drugiej grupie każdy z uczestników otrzymuje różnego rodzaju produkty, jednak w mniejszej ilości.</p> <p>Zadaniem uczestników jest przygotowanie listy potraw/jedzenia, które mogą z nich przygotować. Grupa zróżnicowana otrzymuje takie produkty jak: ryż, kawę, mąkę, ziemniaki, marchewkę, banany, jabłka, gruszki itd. Grupa druga otrzymuje olej palmowy oraz słodkie ziemniaki.</p> <p>Po wysłuchaniu pomysłów każdej z grup prowadzący rozpoczyna dyskusję:</p> <ul style="list-style-type: none"> czy uczniowie wpadli na pomysł, że mogą się wymieniać produktami i razem tworzyć posiłki? <p>Porównanie obu grup. Grupa pierwsza była w stanie stworzyć większą liczbę potraw, dań możliwych do przygotowania (np. placki, ryż z warzywami, sałatka owocowa, ziemniaki, frytki, soki owocowo-warzywne).</p>	<p>Film. Projektor, komputer, markery i kartki papieru.</p> <p>Karteczki z napisami nazw owoców, warzyw.</p>	

Czas	Moduł + cele	Przebieg	Materiały	Metody
		<p>Tymczasem grupa druga mając do dyspozycji tylko dwa produkty miała zdecydowanie mniej opcji, zwłaszcza że jeden z produktów olej palmowy jest wykorzystywany do produkcji wysoko przetworzonej żywności. Nie jest samodzielnym produktem gotowym do spożycia.</p> <p>W dyskusji staramy się naprowadzić uczniów na fakt, że rolnictwo wielkoobszarowe zwykle jest rolnictwem przemysłowym, nastawionym na eksport. Bardziej zróżnicowana i małoobszarowa gospodarka przeznaczona jest dla rynku lokalnego i zapewnia lepszy dostęp do żywności i urozmaiconą dietę. Ludzie są w stanie produkować żywność na własny użytek i nie są narażeni na głód i niedożywienie.</p> <p>Przypominamy uczniom przykłady z omówionych wcześniej historii: egipska firma Cytadel Group miała w Sudanie Południowym produkować żywność na lokalny rynek. Niestety pozbawiając mieszkańców stałego dostępu do wody i ziemi oraz nie dotrzymując obietnicy ich zatrudnienia doprowadziła ich do skrajnego ubóstwa. Nawet jeżeli wyprodukowane przez firmę produkty były dostępne na lokalnym rynku miejscowej ludności nie stać na jej zakup. Podobnie stało się w Indonezji, gdzie mieszkańcom odebrana ziemia, zapewniająca wyżywienie i źródło utrzymania, została wykorzystana do uprawy kaczuki i oleju palmowego.</p> <p>Pytamy uczniów, co można z nich wyprodukować?</p> <p>Staramy się ich nakierować że są to głównie produkty przemysłowe:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kaczuk – rękawice, baloniki, czepki kąpielowe, • olej palmowy wykorzystuje się do produkcji margaryny, mydła, kosmetyków, świec, smarów. <p>W tym momencie wprowadzamy pojęcie Cash corps. Wspólnie próbujemy znaleźć potencjalne zagrożenia dla bezpieczeństwa żywnościowego związanego z uprawami monokulturowymi na dużą skalę.</p> <p>Po omówieniu ćwiczenia i dyskusji uczniowie powinni być w stanie je zdefiniować: wywłaszczenia, utrata dochodu, niedożywienie a w konsekwencji głód, skutki społeczne: brak dostępu do edukacji itd.</p>		
10 minut		<p>Podsumowanie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uczniowie i uczennice wspólnie zastanawiają się, w jaki sposób mogą zmienić omówioną sytuację? • Jak walczyć z problemem zawłaszczania ziemi na świecie? • Wspieranie lokalnych producentów jako odpowiedź na zdefiniowany problem. • Bojkot – czy jest dobrym działaniem? • Kampanie społeczne. <p>Film i omówienie kampanii http://www.kampaniespoeczne.pl/kontrowersje,6172,siec_fast_food_przeciwko_przemyslowej_hodowli</p> <p>Uczestnicy i uczestniczki zastanawiają się, które produkty codziennego użytku mogą kupować od lokalnych producentów</p>		

Załącznik 1 – Opis wioski

Opis wioski zostaje odczytany przez trenera i ma na celu wprowadzenie uczniów w odpowiednią atmosferę. Trener może poprosić uczniów o zamknięcie oczu i wyobrażenie sobie opisywanej sytuacji. W tle może rozbrzmiewać spokojna muzyka, imitująca odgłosy lasu.

Jesteście mieszkańcami wioski Tanjung Benuang położonej u podnóża góry Tungkat w Indonezji (subdystrykcie Sungai, dystrykt Megangin, prowincja Jambi).

Wioska Tanjung Benuang jest otoczona wzgórzami. Wzgórze Tugat znajduje się najbliżej i posiada status lasu chronionego. Jest tam również wzgórze Sedingin które zapewnia drewno wykorzystywane do budowy domów. Zwykle rozsądnie wykorzystujecie surowce leśne ze wzgórza Tungkat, ponieważ musicie przestrzegać tradycyjnych zasad wioski, takich jak prośba do obrońcy lasu i do lidera wioski o zezwolenie na wycinkę drzew. Jest zakazane pozyskiwanie drzewa blisko źródeł rzeki, stoków górskich i chronionych terenów. Drzewo używane jest tylko do budowy domów i budynków użyteczności publicznej takich jak meczety.

Używacie także lasu jako źródła wody pobierając ją z rzek, które spływają z pobliskich wzgórz. Z wspomnianego wcześniej wzgórza Sedingin wypływa rzeka, z której pobieracie wodę pitną.

Osada rozsiana jest wzdłuż głównej drogi, jednakże większość z was posiada chaty na terenie suchego pola uprawnego. Średnia ilość ziemi uprawnej na rodzinę w wiosce wynosi 1 hektar. Jednakże ci spośród was którzy posiadają większe rodziny mają więcej niż jeden hektar. Wasza ziemia ma rodowy charakter tzn. że od zawsze była przekazywana z pokolenia na pokolenie. Jednakże nikt z was nie ma dokumentu poświadczającego osiedlenie się i użytkowanie ziemi. Mieszkacie w wiosce, gdzie głównym waszym zajęciem jest uprawa ziemi. Na własny użytek uprawiacie głównie ryż, który jest jednym z głównych składników diety. Po za ryżem uprawiacie również chili i fasolę. Na brzegach rzeki sadzicie też różne drzewa owocowe: bananowce, rambutany i duriany.

Załącznik 2 – Symulacja

Potrzebne materiały:

Taśma malarska, zielone kartki 35 sztuk, 20 sztuk czerwonych kartek. Klej, pudełko do budowania domów, klej, stare gazety, kolorowy papier (materiały te będą potrzebne do budowania domostw).

Przebieg symulacji:

Dzielimy uczestników na 5 grup. Cztery grupy tworzą 4 rodziny. Piąta grupa przyjmuje rolę przedstawicieli korporacji, którzy chcą odkupić ziemię od lokalnych rolników. Uczestników i uczestniczki dzielimy na grupy losowo (za pomocą 5 kolorów, odliczając do 5 itp.). Po podziale, grupy wyznaczone jako rodziny (mogą to być 4 kolory, czy grupy 1, 2, 3, 4) zajmują się budowaniem swojej społeczności. Wyznaczony wcześniej obszar dzielą na dwie części. Jedna część stanowi obszar mieszkalny, gdzie każda rodzina buduje swoje domostwo (tutaj dajemy dużą swobodę, zachęcamy do zbudowania domu, ogrodu, ogrodu). W drugiej części wsi, każda z rodzin wyznacza swój obszar poprzez rozłożenie na podłodze zielonych kartek ze swoimi inicjałami i nazwą upraw. Każda z rodzin otrzymuje określoną liczbę zielonych kartek, które określają ilość posiadanej ziemi i rodzaj upraw. Jedna zielona kartka stanowi jeden hektar danej uprawy. Prowadzący pyta ile ha ziemi ma każda rodzina i tyle ile posiada dana rodzina ha ziemi, tyle otrzymuje zielonych kartek. Każda z rodzin zaznacza odpowiednio rodzaj uprawy jaką hoduje na danym ha ziemi (uczestnicy i uczestniczki mogą malować kukurydze, kawę lub napisać nazwę rośliny, którą uprawiają na danym obszarze). Uczestnicy mają około 10 minut na zbudowanie wsi i podział ziemi.

Gdy wieś zostanie już zbudowana, do społeczności przychodzą przedstawiciele międzynarodowej firmy, którzy chcą wykupić ziemię od lokalnej społeczności pod uprawę palmy olejowej. Rozpoczynają się negocjacje, przedstawiciele firmy starają się wykupić od rodzin jak największą ilość ziemi. Starają się odebrać ziemię obiecując pracę, wysoką zapłatę. To, co udaje się wykupić przedstawiciele firmy zabierają ze sobą i w miejsce zielonych kartek kładą swoje kartki (czerwone) co oznacza, że teraz ta ziemia należy do firmy.

Gdy już nic nie udaje się im kupić, wychodzą. Zadaniem społeczności jest teraz przeorganizować się. Prowadzący pyta: czy wszyscy mają wystarczającą ilość ziemi? Czy dalej chcą dzierżawić od innych, czy zwalniają swoich pracowników?

Następnie przedstawiciele firmy zagranicznej przychodzą i pokazują dokument sprzedaży (zał. 2A), mówiący o tym, że rząd sprzedał firmie ziemię na której mieszkają. Przedstawiciele firmy zabierają zielone kartki i rozkładają w ich miejsce czerwone. Jeśli to możliwe starają się usunąć domy i gospodarstwa. Jeśli w grupie pojawia się duży sprzeciw, przerywamy symulację i ją kończymy.

WAŻNE: Po za kończeniu symulacji wychodzimy z ról (witamy się z innymi poprzez uściśnięcie dłoni i przedstawienie się). Następnie przechodzimy do omówienia symulacji i prezentacji filmu Oxfam dotyczącego zawłaszczania ziemi.

AKT SPRZEDAŻY
Przedmiot transakcji:
obszar wioski Tanjung Benuang
Nabywca: Firma PT Sarestra II

Miejsce: Stolica dystryktu Jambi

Podpisy

Rada dystryktu

Dyrektor zarządzający PT Sarestra II

Każda z rodzin otrzymuje jeden z opisów. Przydział opisów rodzin jest losowy.

RODZINA SUHARTO

Dla waszej rodziny ziemia jest wszystkim. Od pokoleń uprawiacie kawę. Całe dochody waszej rodziny pochodzą z uprawy. Ostatnio, ze względu na coraz częstsze powodzie i ulewę, nie wystarcza Wam pieniędzy. Uprawy są coraz mniejsze. Niedaleko jedna z firm wykupiła duży obszar ziemi, gdzie uprawia na masową skalę kawę. Niestety, nie możecie nimi konkurować cenowo. Otrzymaliście od nich już kiedyś propozycję współpracy, ale odmówiliście. Na 4 ha uprawiacie kawę, a na 1 ha warzywa na własny użytek. Dodatkowo dzierżawicie 8 ha ziemi od rodziny Pertiwi.

RODZINA WULANDARI

Wasza rodzina posiada bardzo duży obszar ziemi. Niestety, nie stać was na to by ją uprawiać. Brakuje Wam narzędzi i zasobów by móc efektywnie wykorzystywać ziemię. Dzięki uprawie części ziemi macie pożywienie. Uprawiacie warzywa i owoce, z których część sprzedajecie na lokalnym targu. Niestety, ze względu na napływ co raz większej ilości taniego przetworzonego jedzenia, musicie co raz bardziej obniżać ceny waszych produktów. Posiadacie 8 ha ziemi. Uprawiacie jedynie 3 ha, gdzie hodujecie warzywa na własny użytek, a także na sprzedaż na lokalnym rynku.

RODZINA PERTIWI

Waszym głównym źródłem utrzymania jest praca w pobliskiej fabryce. Ziemię, którą otrzymaliście od rodziców dzierżawicie od waszej rodziny Suharto. Dzięki temu, że dojeżdżacie do pracy do miasta, jesteście bardziej niezależni. Wasze dzieci uczą się w liceum. Chcielibyście wysłać je na studia, ale niestety nie stać was na to. Martwicie się co, będą robiły wasze dzieci po skończeniu liceum. Widzicie, że edukacja jest jedyną szansą na rozwój. Ze względu na to, że dochody rodziny Suharto są coraz mniejsze, wasze zyski z dzierżawy też się zmniejszyły. Posiadacie 10 ha ziemi, na 2 ha uprawiacie warzywa i owoce na własny użytek, a 8 ha dzierżawicie rodzinie Suharto.

RODZINA PERKASA

Wasza rodzina zajmuje się uprawą kukurydzy. Powodzi się wam bardzo dobrze. Właśnie nawiązaliście współpracę z lokalnymi firmami, które kupują od was kukurydzę po całkiem dobrej cenie, ze względu na to, że wasze uprawy należą do jednych z nielicznych, które są uprawiane ekologicznie. Dzięki temu wasze dzieci mogą chodzić do szkoły i możecie zatrudniać 5 osób z waszej wioski, które pomagają wam w pracy na roli. Angażujecie się w działania na rzecz swojej społeczności. Posiadacie 10 ha ziemi. Na 9 ha uprawiacie kukurydzę, którą sprzedajecie do lokalnych firm. Jeden ha przeznaczycie na uprawę warzyw na własny użytek.

PRACOWNICY KORPORACJI

Jesteście pracownikami międzynarodowej korporacji, która zajmuje się produkcją oleju palmowego. Chcecie odkupić ziemię od lokalnych rolników po to aby wasza firma mogła zwiększyć produkcję oleju palmowego. Składacie różne oferty rodzinom:

- wystarczającą sumę pieniędzy by ich dzieci mogły studiować,
- wystarczającą sumę pieniędzy by mogli kupić więcej ziemi ale w innym regionie
- oprócz pieniędzy za ziemię oferujecie pracę dla wszystkich dorosłych członków rodziny na plantacji oleju palmowego

Staracie się w różny sposób nakłonić mieszkańców wsi do sprzedania wam ziemi. Staracie się zapewnić im ze po sprzedaży ziemi, będzie żyło im się lepiej.

To, co udaje się wam wykupić zabieracie ze sobą (czyli zielone kartki) i w ich miejsce kładziecie swoje kartki (czerwone) co oznacza, że teraz ta ziemia należy do firmy. Gdy już nic nie udaje się wam kupić, wychodzicie. Następnie wracacie po chwili i pokazujecie dokument sprzedaży (zał. 2A), mówiąc o tym, że rząd sprzedał firmie ziemię na której mieszkacie. Przedstawiciele firmy zabierają zielone kartki i rozkładają w ich miejsce czerwone. Jeśli będą protestować możecie ich spytać o akt własności. Nie akceptujecie tłumaczeń że żyją tu od pokoleń. Jeśli to możliwe staracie się usunąć domy i gospodarstwa, a nawet mieszkańców.

Załącznik 3 – Sudan Południowy

To afrykańskie państwo ze stolicą w Dżubie powstało 9 lipca 2011 roku w wyniku porozumienia rządu sudańskiego z Ludową Armią Wyzwolenia Sudanu, które zakończyło II wojnę domową w Sudanie – **najdłuższą wojnę domową w Afryce**. Sudan Południowy eksportuje drewno na rynki międzynarodowe. Znajdują się tu plantacje drzew tekowych. Sudan południowy jest krajem bogatym w ziemię uprawną i posiada największą populację rolników. Produkuje się tu m.in. bawełnę, orzeszki ziemne, sorgo, trzcinę cukrową, banany i papaje. Jednakże od 1999 roku, kiedy Sudan zaczął eksportować ropę produkcja rolnicza kraju się zmniejszyła. Według ONZ ds. żywienia i Rolnictwa tylko 4,5% ziemi było uprawiane kiedy Sudan Półd. Uzyskał niepodległość. Sudan Południowy polega w dużym stopniu na imporcie żywności z sąsiednich krajów: Ugandy, Kenii i Sudanu co poprzez wysokie ceny transportu powoduje ich wysokie ceny.

Główne surowce naturalne kraju to: ropa naftowa, ruda żelaza, rudy miedzi. Według rządu południowo sudańskiego dochody z ropy naftowej stanowią więcej niż 98% budżetu państwa.

Sudan Południowy to jedno z państw o najgorszych wskaźnikach zdrowotnych społeczeństwa. Poważnym zagrożeniem dla mieszkańców i mieszanek tego kraju jest **problem głodu**, a także problem z dostępem do wody pitnej.

Hrabstwo Gwit and Pariang. Południowy Sudan. Mieszkańcy 5 wiosek – 1250 osób – utrzymują się z produkcji kukurydzy i sorgo. W 2009 roku Stan Górnego Nilu wszedł w 25 letnią umowę dzierżawy z Citadel Capital group, egipską firmą. Umowa dotyczyła 105,000 hektarów ziemi w hrabstwach Guit and Pariang. Teren miał być wykorzystany do produkcji kukurydzy, warzyw, cukru i sorgo. Citadel Capital zgodził się sprzedawać swój produkt lokalnie, tak aby stawić czoła brakowi bezpieczeństwa żywnościowego w regionie. Firma została zwolniona z opodatkowania na 10 lat i otrzymała nielimitowaną repatriację (zwrot) kapitału. Citadel Capital zabezpieczył także prawo do nawadniania swoich upraw używając wody z rzeki Baḥr el Gazel która leży 5 mil na południe od farmy.

Mieszkańcy wiosek mieli zostać od razu przeniesieni w inne miejsca, gdy tylko rozpocznie się działalność firmy. Dodatkowo, obiecano im zatrudnienie w nowo powstałej firmie, wybudowanej na ich ziemi. Niestety, zamiast lokalnej społeczności firma wybrała robotników rolnych imigrantów z RPA. Chociaż ziemia jest własnością dotkniętej społeczności, została ona celowo wyłączona z procesu sprzedaży i zarządzania nią. Jak donosi Oakland Institute, Citadel Capital obiecał społeczności korzystne projekty. Te projekty nie zostały jednak zainicjowane.

Jednym z mieszkańców jest Kuol Lobong, który wraz z rodziną uprawiał 3 hektary ziemi. Niestety od momentu przejęcia ziemi przez egipską firmę rodzina utraciła główne źródło dochodu. Ponieważ są rolnikami nie mają kwalifikacji do podjęcia pracy w pobliskim mieście. Ich dostęp do źródła wody również został utrudniony ze względu na system nawadniania stosowany przez firmę. Muszą codziennie pokonywać wiele kilometrów by zdobyć wodę. Pomimo że firma produkuje kukurydze i sorgo nie stać go na ich zakup, a nie został też zatrudniony przez korporację.

Źródło:

<http://www.southsudannewsagency.com/opinion/articles/stop-squatters-land-grabbing-occupation-and-colonization-nonsense>

http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_South_Sudan

http://pl.wikipedia.org/wiki/Sudan_Po%C5%82udniowy

Załącznik 3 – Filipiny

Filipiny, oficjalnie **Republika Filipin** państwo wyspiarskie w południowo-wschodniej Azji, położone na Archipelagu Filipińskim na Oceanie Spokojnym. Z ok. 92 milionami mieszkańców Filipiny zajmują 12. miejsce wśród najbardziej zaludnionych państw świata. Cały archipelag składa się z 7107 wysp, lecz najczęściej dzieli się go na trzy główne jednostki: Luzon, Visayas i Mindanao. Stolicą Filipin jest Manila. Wyspy charakteryzują się dużym zróżnicowaniem etnicznym i kulturowym. Położenie w strefie klimatu równikowego powoduje, że Filipiny narażone są na częste tajfuny jak również trzęsienia ziemi. Podstawą pożywienia jest ryż oraz owoce morza. Bardzo cenione są krewetki tygrysie, zwane sugpo, a z ryb lapu-lapu i bangus.

Źródło: <http://www.koniecswiata.net/azja/filipiny/>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Kuchnia_filipi%C5%84ska

W gminie Casiguran (prowincja Aurora) na Filipinach, potężna lokalna dynastia zainicjowała utworzenie specjalnej strefy ekonomicznej. Pojawiły się plany rozwoju turystyki w najbliższej okolicy i aby to osiągnąć zaplanowano budowę portu głębokowodnego. Jednakże projekt wzbudzał kontrowersje od momentu kiedy się rozpoczął. Od 2007 roku tysiące farmerów, rybaków i rdzennych mieszkańców stawiało czoła projektowi znanemu jako APECO (the Aurora Pacific Economic Zone and Freeport). Badania wskazują, że APECO pogwałciło podstawowe prawa tych marginalizowanych grup: pozbawiając ich ziemi, środków do życia, jednocześnie zagrażając ogromnymi szkodami dla środowiska. Kilkaset rybackich rodzin poprzez wybudowanie pasa lądowań w pobliżu Casiguran Sound, ważnego łowiska, zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów.

Enrico jest rolnikiem który dzierżawi ziemię od lokalnych właścicieli. Obawia się, że obecność APECO oznacza, że jego umowa nie będzie przedłużona w 2014 roku. To skutecznie wyeksmituje jego i jego rodzinę z ziemi którą uprawiali przez całe swoje życie.

Również dla Manny 'ego pojawienie się APECO okazało się dużym problemem. Jego dom znajduje się pomiędzy lasami kokosowymi, który otoczony jest ziemią wykupioną przez APECO.

„Obawiamy się że zmuszą nas do opuszczenia i porzucenia ziemi na której tak ciężko pracowaliśmy. Wszyscy się boimy, że nasza ziemia zostanie nam odebrana ponieważ to ziemia zaspokaja nasze potrzeby i zapewnia edukację naszym dzieciom. Jeśli nie będziemy mieli naszej ziemi, nasze dzieci nie będą zdolne pójść do szkoły.

Dla Manny'ego sytuacja jest jeszcze bardziej dotkliwa. Manny mieszka ze swoją żoną, dziećmi i wnukami. Jest rolnikiem i od 70 lat dzierżawcą ziemi. On i jego ojciec, razem z farmerami z okolicy wykarczował gęsty las i przygotował ziemię do celów rolniczych. Pomimo posiadania kontraktu dzierżawy z właścicielami ziemi na której mieszka, Manny był zszokowany kiedy dowiedział się, że w zeszłym roku ziemia została sprzedana APECO. Akt sprzedaży nie wspominał jego dzierżawy więc według APECO nie jest on uznanym najemcą i nie posiada żadnych praw do złożenia skargi. Manny obawia się że będzie usunięty ze swojej ziemi w każdej chwili, pozostawiając jego rodzinę bez dachu nad głową.

„ Tak zarabiamy nasze pieniądze. W ten sposób wysyłamy nasze dzieci do szkoły. „ – mówi Manny. „ Jeśli nam to odbieracie, odbieracie nam nasze źródło dochodu i życia. Jeśli będę zmuszony wyjechać to tak jakby APECO nas już zabiło”.

APECO zaoferowało mieszkańcom 50 000 pesos filipińskich, jednak nie jest to wystarczająca kwota na wybudowanie nowego domu. Wielu z nich odmówiło.

Źródło:

<http://www.oxfam.org/en/grow/issues/land-grabs>

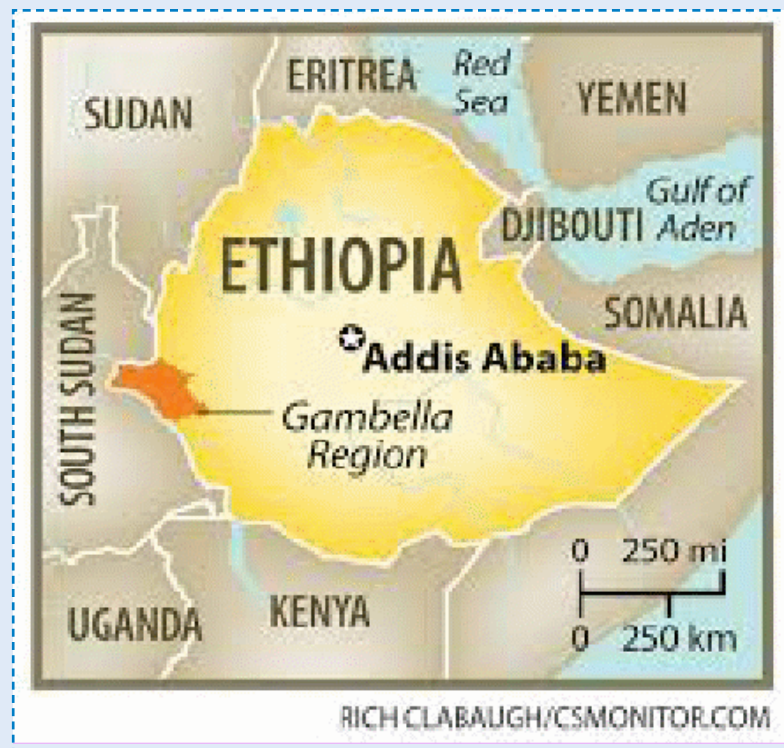
<http://www.theguardian.com/global-development/video/2013/apr/09/auroraphilippines-land-deals-development-video>

Załącznik 3 – Etiopia

Anuak – nilotycka grupa etniczna zamieszkująca głównie wzdłuż rzek południowo-wschodniego Sudanu Południowego, jak również Etiopii, zwłaszcza w regionie Gambela. Liczą około 300-350 tys. osób. **Nazwa „Gambela”** to słowo z języka Anuak, oznaczające lampart, gdyż jest to wśród Anuaków najbardziej czczone zwierzę.

Głównym posiłkiem w Etiopii jest indżera, jest to naleśnik zrobiony z pszenicy abisyńskiej, czyli po etiopsku „teff”. Indżera jest podstawą każdego dania etiopskiego. Możemy ją porównać do polskiego naleśnika (z tą różnicą, że w smaku jest trochę kwaśniejsza). Indżera stanowi tzw. bazę posiłku, do niej dodaje się często wołowinę, jagnięcinę, kurczaka, soczewicę, cieciorę lub sery. Idżera służy do nabierania farszu, sosu – jest wykorzystywana jako

„sztucce”. Często takie danie składa się zazwyczaj z jednego składnika (jeśli jest to mięso to są to kawałki smażonego mięsa, jeżeli kukurydza, to gotowana gęsta zupa z kukurydzy). Etiopczycy często jedzą również tzw. fyrfyr – resztki z poprzedniego jedzenia zmieszane z pokrojoną na kawałki indżerą (naleśnikiem). Bogaci Etiopczycy w dni nie postne jedzą głównie mięso lub jajka, a w dni postne shiro (cieciorkę przyrządzoną na różne sposoby). Jedzenie w Etiopii jest kwaszone lub ostro przyprawiane, dzięki temu zabija się bakterie, które mogą być szkodliwe dla zdrowia. Najpopularniejszą przyprawą jest berbere stosowaną nawet do mleka.

Jeśli chodzi o napoje, to pije się głównie kawę i herbatę, lub spris (mieszkanka kawy z herbatą). Etiopczycy najczęściej piją kawę z solą lub masłem, lub solą i masłem. Turystę można rozpoznać łatwo po tym, że pije kawę z cukrem, co jest nietypowe w Etiopii.

Głównymi towarami eksportowymi Etiopii są kawa (50 % exportu) i chat (20% exportu). Chat to narkotyki, zawierający niektóre składniki amfetaminy i ketaminy. W Etiopii legalny. Głównym krajem eksportowym chatu jest Wielka Brytania i kraje Arabskie.

Omot Ochan wywodzi się z plemienia **Anuak**, zajmującego się rolnictwem i rybołówstwem. Wraz z rodziną utrzymują się z tego, co upolują, złowią i sprzedają. Dodatkowo, żyją ze sprzedaży miodu. Omot mieszka w w Etiopii – 30-tysięcznej **Gambelli**, jednej z najbiedniejszych prowincji nie tylko w pd-zach. Etiopii, ale i na całym świecie; kiedyś ta część Etiopii należała do Sudanu. Omot posiada ziemię, która należała do jego przodków od 10 pokoleń. Ziemię wielkości „2 dni drogi pieszo przez las” dostał w spadku po ojcu. Gambella jest dla nich „jak krew, stracić ziemię Gambelli, to jak stracić wszystko, stracić swoją własną tożsamość”.

Od kilku lat w posiadaniu - na prawach koncesji - ziem Gambelli (tj. 10 tys hektarów) jest Szejk **Muhamed Hussain Ali Al Amoudi**, milioner, urodzony w Etiopii, mieszkający w Arabii Saudyjskiej, okrzyknięty najbogatszym Afrykańczykiem na świecie, związany z Fundacją Clintona. Dzięki dobrym relacjom z ówczesnym premierem rządu uzyskał on 60 letnią koncesję na 25 tys akrów w Gambelli dla swojej firmy **Saudi Star**. Firma zajmuje się rolnictwem na eksport, nawadnia pola bawełniane, ryżowe i „przekopuje” kanałami tysiące kilometrów pól. Omot i jego rodzina nie mają już swojej ziemi. Nie zostali nawet powiadomieni o tym, że przez ich ziemię będzie przebiegał kanał. Korporacja poinformowała jedynie mieszkańców – właścicieli ziemi, że powinni się przeprowadzić do innej wioski, Pokedi.

Nie zgodzili się, gdyż w ich kulturze – dla nich jest to niewyobrażalne.. Ziemię opuszczą dopiero wtedy, gdy zostaną do tego „ZMUSZENI SIŁĄ”!!

Źródło: Fred Pearce „The land grabbers. The new fight who owns the earth.”

<http://www.theguardian.com/world/2012/may/20/land-grab-ethiopia-saudi-agribusiness>; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Etiopia>

Blog wolontariusza GLEN Karola Skalowskiego: http://nygusekarol.blogspot.com/2012_09_01_archive.html

Blog podróżnika Krzysztofa Matysa: <http://krzysztofmatys.pl/82-etiopiaodkuchni/>

Załącznik 3 – Indonezja

Indonezja to wyspiarskie państwo położone w Azji Południowo-Wschodniej oraz w Oceanii, którego stolicą jest Dżakarta z 8,4 mln mieszkańców. Leży ona na 17 508 wyspach, z czego zamieszkałych jest tylko około 6 000. Rozciąga się ona na 5 150 km. Całkowita liczba populacji wynosi 237 600 000 zajmując tym samym 4 miejsce na świecie.

Na smak kuchni indonezyjskiej wpływa bogata tradycja kulinarna różnorodnych regionów archipelagu oraz oddziaływanie jedzeniowych zwyczajów Chińczyków, Hindusów, Holendrów i mieszkańców Bliskiego Wschodu.

Swą wyjątkowość zawdzięcza ona ogromnemu wyborowi przypraw i świeżych owoców tropikalnych oraz dostępności darów morza – krewetek i ryb. Dodatkową zaletą dań azjatyckich jest ich lekkostrawność i, w większości, niska kaloryczność. Kuchnie poszczególnych regionów tego bardzo rozległego archipelagu są zróżnicowane, jednak wspólnym ogniwem są przyprawy.

Podstawowe artykuły spożywcze, to:

- **ryż** (występuje on w kilku rodzajach: biały, biały klejący się, czarny klejący się oraz czerwony)
- **kokosowe orzechy** (i inne produkty palm kokosowych)
- **soja**
- **banany**
- **orzeszki ziemne**
- **przyprawy**

Źródło: <http://www.moja-indonezja.pl/>

Osada Tanjung Benuang jest zamieszkiwana przez rdzenną ludność Koto Sepuluh, żyjącą na tym terenie od pokoleń. Wioska jest rozciągnięta wzdłuż głównej drogi, jednakże większość z mieszkańców posiada chaty na terenie suchego pola uprawnego. Mieszkańcy suchą ziemię wykorzystują do uprawy plonów do spożycia i na sprzedaż, podczas gdy nawadniane grunty uprawne wyłącznie do uprawy ryżu. Generalnie zbiory ryżu nie były przeznaczone na sprzedaż, ale do własnej konsumpcji. Dodatkowo oprócz ryżu, na suchej ziemi uprawnej sadi się też warzywa takie, jak: chili, fasolę, kukurydzę itp., które przeznaczone są głównie do domowego użytku. Na brzegach rzek mieszkańcy sadzą różne drzewa owocowe: bananowce, rambutany i duriany. Na sprzedaż uprawiana jest kawa i nilam (roślina, z której wytwarza się olej). W przeszłości cena zbiorów była wysoka, jednak obniżająca się cena i bakteria atakująca rośliny tzw. „czerwona plaga” niszcząca uprawy sprawia, że rolnicy z niej rezygnują. W tym momencie głównie kawa jest towarem przeznaczonym na sprzedaż, którego cena jest w miarę stabilna.

Wienda Punanto jest wdową wychowującą dwójkę dzieci syna Agung (16 lat) i córkę Batarri (15). Zamiast nilamu Wienda zaczęła uprawiać kawę, jednak zbiory nie są tak duże jak oczekiwano. Nie jest jeszcze zbyt doświadczona w uprawie kawy i brakuje jej odpowiedniego sprzętu. Córka pomaga jej w uprawie roli, przez to nie może uczęszczać do szkoły. Jednak dzięki ich pracy, starszy syn ma możliwość kontynuowania nauki. Ich życie zmieniło się diametralnie gdy ich ziemia została przejęta przez jedną z korporacji.

Mieszkańcy wioski Tanjung Benuang są ofiarami zawłaszczania ziemi od 1988 roku. Firma PT Sarestra II dzięki koncesji na pozyskiwanie drzewa uzyskała dostęp do ziemi rdzennych mieszkańców. Podobnie w 1991 roku kolejna firma PT Nusalease Timber Corporation decyzją ministerstwa leśnictwa otrzymała prawo do ograniczonej produkcji leśnej na terenie 61, 2 ha. Od tego momentu mieszkańcy byli sukcesywnie powstrzymywani od sadzenia upraw. Wspomniane koncesje znacząco zmniejszyły rozmiar ziemi uprawnej we wiosce z 1700 do 437, 5 hektarów. Kiedy koncesje wygasły, firmy porzuciły ten teren. Niestety ziemia ta nie powróciła do rdzennych mieszkańców ponieważ ministerstwo leśnictwa zmieniło formalny status tych terenów co pozwalało na ich dalszą eksploatację. Uczyniła to kolejna wielka korporacja PT Duta Alam Makmur (DAM), która rozpoczęła sadzenie oleju palmowego, kaczuki, i eukaliptusa zastępując tradycyjne uprawy tego regionu. Lasy zostały wycięte i teren został przygotowany pod produkcję przemysłową. Wejście tej firmy jeszcze bardziej zmusiło tych ludzi do opuszczenia ich ziemi lub ograniczenia ich upraw, ponieważ uznano ich za nielegalnych osadników. Tym samym rodziny znalazły się w jeszcze trudniejszej sytuacji. Każdego dnia zmagali się z losem by przeżyć. Z mniejszą ilością ziemi ich przychód z rolnictwa drastycznie się zmniejszył. Jedną z tych osób była właśnie Wienda. Nie może ona już uprawiać ziemi. Decyzja rządu zmieniająca funkcję lasu zmusiła ją i innych ludzi do opuszczenia gospodarstw. Pomimo osiedlenia się w nowym miejscu nie posiada tyle samo ziemi co wcześniej. Jest zmuszona przeżyć na jednym hektarze ziemi. Jej dochód tym samym się zmniejszył. Jej syn przestał chodzić do szkoły i cała rodzina musi uciekać się do szukania innych źródeł dochodu, często nielegalnego.

Źródło: <http://www.panap.net/sites/default/files/casestudy-merangin-land-grabbing.pdf>
<http://www.panap.net/en/fs/post/food-sovereignty-wfd-2012/1281>

Gaz łupkowy (shale gas) to jeden z trzech rodzajów gazu ze złóż niekonwencjonalnych, uzyskiwany z położonych głęboko pod ziemią łupków osadowych. Skąły te cechują się niską przepuszczalnością, dlatego gaz z łupków wymaga bardziej złożonych i zaawansowanych technicznie metod wydobycia.

W Polsce wszystkie złoża gazu łupkowego należą do Skarbu Państwa. Aby prowadzić wydobycie surowców, firma naftowa musi najpierw operować zgodnie z uzyskaną koncesją poszukiwawczą, a następnie uzyskać z Ministerstwa Środowiska koncesję wydobywczą, która zostanie wydana tylko wtedy, gdy spełnione zostaną wszystkie warunki formalne, w tym również dotyczące ekologicznego wydobycia. Zgodnie z unijną dyrektywą węglowodorową, określającą zasady udzielania koncesji na poszukiwanie i wydobycie węglowodorów w państwach członkowskich UE, koncesje wydobywcze muszą być udzielane na podstawie przetargów. Ministerstwo Środowiska wydało 111 koncesji na poszukiwanie gazu niekonwencjonalnego w Polsce, m.in. firmom: PGNiG, Lotos, Orlen Upstream, Chevron, Marathon i Talisman Energy (stan na 1 września 2012 roku).

Udzielone w Polsce koncesje na poszukiwanie i rozpoznawanie złóż gazu łupkowego nie uprawniają do jego wydobywania. W przypadku odkrycia i udokumentowania niekonwencjonalnych złóż gazu z łupków przedsiębiorca może złożyć do Ministra Środowiska kolejny wniosek – o udzielenie koncesji na wydobywanie tego surowca ze złóż. Organ koncesyjny prowadzi wówczas nowe, odrębne postępowanie administracyjne, w trakcie którego określi odpowiednie warunki i zobowiązania przyszłego koncesjariarza.

Szczelinowanie hydrauliczne jest to proces technologiczny wykorzystywany przy wydobywaniu gazu łupkowego. Metoda ta polega na wpompowaniu pod wysokim ciśnieniem w głębokie odwierty (3-4 kilometry) dużej ilości wody z piaskiem i domieszką substancji chemicznych (tzw. płuczki) by rozsadzić skałę łupkową i uwolnić gaz. Następnie gaz wraz z częścią wtłoczonego do odwiertu płynu wypompowuje się na powierzchnię. Część substancji jest toksyczna, więc w przypadku przeniknięcia do wód gruntowych mogą je zanieczyścić.

Jeśli rozpoczyna się wydobycie, wylot odwiertu na powierzchni powinien zostać zabezpieczony głowicą eksploatacyjną, która zapewnia pełną szczelność, a przez to bezpieczeństwo dla ludzi i środowiska.

W gminie Grabowiec w Polsce zostały odnalezione złoża gazu łupkowego. Wydobyciem tego gazu zainteresowała się amerykańska firma Chevron. 6 grudnia 2007 roku Chevron uzyskał koncesję z MŚ rozpoznawanie i poszukiwanie gazu łupkowego na obszarze koncesyjnym „GRABOWIEC” obejmującym obszar ok. 1200 km² zawierający 19 gmin powiatu Zamość na południowym wschodzie Polski. Nie pytając o zgodę lokalnych mieszkańców i mieszanek firma wykonuje badania sejsmiczne w miejscowości Rogów. Po tych działaniach woda w jednej ze studni staje się niezdatna do picia oraz w kilku domach popękały ściany. Mieszkańcy domagają się wyjaśnień o wpływie odwiertów na środowisko. Koncern wycofuje się z prac i przenosi do sąsiedniej miejscowości – Żurawłów. Działania firmy nie spodobały się mieszkańcom i mieszkankom okolicznych

wsi, na których to polach miałyby dojść do wydobycia gazu. Nikt z firmy nie rozmawiał z mieszkańcami, a decyzje o podjęciu odwiertów zostały podjęte za ich plecami. Decyzja o dokonaniu odwiertów wzbudziła wśród mieszkańców i mieszanek duży opór. Zorganizowali oni protest, do którego starają się włączyć nie tylko swoją lokalną społeczność, ale również społeczność międzynarodową. W swoich postulatach pokazują do jakich skutków może doprowadzić wydobycie gazu łupkowego, min. Nieodwracalnych zniszczeń w środowisku naturalnym. Zwracają również uwagę na to, iż działania nieuwzględniające opinii społeczności lokalnej, których dotyczy kwestia jest naruszeniem systemu demokratycznego. Zwracają oni uwagę, że bez tego nie możemy mówić o równym i sprawiedliwym społeczeństwie. Mieszkańcom i mieszkankom gminy Grabowiec nie spodobał się sposób w jaki firma Chevron, próbuje skłonić lokalną społeczność do zaprzestania protestów. Firma Chevron próbowała różnych taktyk, by zastopować strajki, wysyłanie pism, w których groziła ogromnymi karami, próby skłócenia władz z lokalnymi mieszkańcami. Firma Chevron również wynajęła ludzi z pobliskich wiosek po to, by nagrywali protestujących i dostarczali materiały filmowe firmie Chevron. Mieszkańcy i mieszkanki nie przestraszyli się gróźb i podjęli protest, który przybrał już dużą skalę. Żądają transparentności podejmowanych działań, co jest podstawą do budowy relacji z lokalną społecznością. Na facebooku możemy zobaczyć, że już ponad 1200 osób z całej Polski wspiera lokalną społeczność w walce o swoje prawa.

Powyżej opisana historia nie wpływa znacząco na sytuację żywnościową jej bohaterów jednakże w dłuższej perspektywie może się to zmienić. Dzięki wysokiej świadomości i odpowiedniej edukacji obywatele są świadomi swoich praw i mogą podjąć odpowiednie kroki chroniące ich oraz ich środowisko.

Źródła:

<http://www.gaslandthemovie.com/about-the-film>

<http://www.lupkipolskie.pl/stefa-wiedzy/gaz-z-lupkow/czym-jest-gaz-z-lupkow>

<http://gazlupkowy.pl/gaz-lupkowy/>

http://occupychevron.tumblr.com/o_szczelinowaniu

<http://gazlupkowy.pl/parlament-europejski-zaostrzyl-przepisy-srodowiskowe/>

<http://gazlupkowy.info.pl/ofiary-szczelinowania-zadaja-aby-epa-wznowila-dochodzenie-w-sprawie-zatrucia-wody-pitnej/>

<http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/polski;gaz;lupkowy;pod;ostrzałem;zielony;ch,251,0,1392635.html>

Scenariusz warsztatów dla młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej powstały w ramach projektu: „Aktywne szkoły na rzecz globalnej odpowiedzialności” współfinansowanego przez Szwajcarię w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej.

Scenariusz warsztatów dla młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0. Polska. Pewne prawa są zastrzeżone na rzecz Polskiej Akcji Humanitarnej.

Korekta i redakcja:

Skład:

Małgorzata Kacperek
Luiza Sucharda

Wydawca:

Polska Akcja Humanitarna
Ul. Szpitalna 5/3
00-031 Warszawa
Tel: 22 828 88 82
www.pah.org.pl
pah@pah.org.pl

Możesz wesprzeć działania edukacyjne przeznaczając PAH 1% swojego podatku.
Dzięki temu powstanie więcej bezpłatnych publikacji skierowanych do szkół na temat współzależności globalnych oraz krajów globalnego Południa.
KRS 0000136833 z dopiskiem edukacja.

Wspieraj Polską Akcję Humanitarną dokonując zakupów w sklepie PAH: www.sppah.org.pl
W 2013 roku pomogliśmy 198 000 osobom. Pomagaj z nami!
Przekaz 1% podatku na nasze działania!

Polska Akcja Humanitarna KRS: 0000136833

Polska Akcja Humanitarna